

**ROSHIDA XALIFALAR HUKMRONLIGI DAVRIDAGI
ISLOHOTLARNING MOHIYATI. UMMAVIYLAR VA ABBOSIYLAR
HUKMRONLIGI DAVRIDA DINGA MUNOSABAT**

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

SHDPI Tarix yunalishi 2-kurs

Eshmurodova Ruxshona

Annotatsiya: Ushbu maqolada Roshid xalifalar hukmronligi davrida qilingan islohotlarning mohiyati, Ummaviylar va Abbosiylar hukmronligi davrida aholining islom diniga bo'lgan munosabatlari va shu davrda bosib olingan hududlar qisqacha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Islom dini, Ummaviylar, Abbosiylar, vazir, payg'ambar, Madina, Abu Bakr, din targ'ibotchisi.

Madina shahar-davlatining hijratdan keyingi taraqqiyoti yangi din – islomning dunyoga kelish jarayoni bilan bir vaqtda kechdi. Davlat paydo bo'lishi va rivojlanishida diniy omillarning ta'siri murakkab fenomen sifatida tadqiqotchilarni o'ziga jalb qilib kelmoqda. Yangi shakllanayotgan davlat tizimida teokratik g'oyaning o'rni, davlatchilikka kiritilayotgan dunyoviy unsurlarning qay an'analarning davomi sifatida qaralishi – bugungi kundagi dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ma'lumki, Muhammad payg'ambar, yangi din targ'ibotchisi bo'lish bilan bir qatorda, jamoa boshlig'i-dunyoviy rahbar sifatida faoliyat olib borgan. Montgomeri Uott Muhammad payg'ambar barpo etgan davlatning boshqaruv tizimiga baho berarkan, uni quyidagicha izohlaydi: «Muhammad payg'ambar yangi kemani qurishda eski kemaning qimmatbaho qismlaridan o'z o'rnida foydalana bildi». U «arab tarqoqligiga» barham berib, ichki Arabistonda markazlashgan davlatchilikka tamal toshini qo'ydi. U dunyoviy hokimiyat vazifalarini – „aqid (harbiy qo'mondon), sayyid (qabila ulug'i), malik (podshoh), qozi (hakam) mansablarini o'z shaxsida birlashtirdi.

Payg'ambar vafotidan so'ng jamoa-davlatni boshqarishda tub o'zgarishlar ro'y berishi muqarrar edi. Birinchidan, Payg'ambar davrining oxirlarida vahiy poyoniga yetgan edi. Chunki, islom ta'limotiga binoan, Muhammad – payg'ambarlarning so'nggisi edi. Demak, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni bevosita ilohiyot amri ila boshqarish, unga tub o'zgartirishlar kiritish bundan so'ng mumkin bo'lmay qoldi, boshqa so'z bilan aytsak, islom tarixida teokratiya davri tugay boshladi. Bunday sharoitda, islom rasmiy din sifatida e'tirof etilgan jamiyatda dunyoviylik va diniylikning mutlaqo yangi muvozanati jadallik bilan shakllana boshladi. Bu jabhada, albatta, birinchidan, ummaning qisqa vaqt ichida shakllantirgan o'z an'analari, ikkinchidan, avval ichki Arabiston davlatchilik unsurlari, keyinchalik, arab istilolari natijasida, boy Yaqin Sharq an'analari o'zaro ta'sir jarayoniga kirishdi. Muhammad payg'ambar vafotidan keyin musulmon jamoasi duch kelgan avvalgi muammolardan biri Payg'ambarga o'rinbosar (xalifa)ni tayinlash va unga qasamyod (bay'at) keltirish bo'ldi. Islomdan avvalgi davr arablariga xalifa so'zi eskidan ma'lum bo'lib, u malik (podshoh)ning voliysi (viloyat hokimi) ma'nosida qo'llanilgan.

VII asrning 20-40-yillarida bo'lib o'tgan ijtimoiy - siyosiy voqealar yangi davlatchilikning jadal sur'atlar bilan rivojlanganligidan darak beradi. Mazkur davlatchilik shakllanishiga, albatta, ichki va tashqi an'analar yetakchi omil sifatida kuchli ta'sir etdi. Muayyan siyosiy kuchlarning kurashida u yoki bu guruhlar muvaffaqiyati davlatchilik uchun xarakterli bo'lgan asosiy jihatlarni belgilab berdi. Bu o'rinda muhim masalalardan biri katta imperiyaga aylanib borayotgan davlatning poytaxti Madinada markaziy boshqaruv apparatining vujudga kelishi va faoliyatini olib borish muammosidir. Albatta, avval jamoadan davlatga, so'ngra esa imperiya markaziy hukumatiga aylanish juda qisqa vaqtning ichida yuz berdi. Bu davrda o'zgarishlar shu qadar tezlik bilan bo'lib o'tdiki, eski jamiyatda shakllangan kishilarning mentaliteti yangi sharoitlarga moslashib ulgira olmay qoldi. Bu esa o'z navbatida tarixchilar, ulardan so'ng tadqiqotchilar yondoshuviga katta ta'sirini o'tkazdi. Avvalo mavjud manbalar narrativ va biografik xarakterga egaligi faktini qayd etish lozim. Ularning aksariyati diniy olimlar tomonidan ta'lif etilgan. Shu

sababdan ular dunyoviy xarakterga ega bo'lgan voqea va hodisalarga diniy tus berib talqin qiladilar.

Ikkinchidan, o'sha davrga zamondosh manbalarning, ayniqsa, eng ishonarli manba turi hisoblangan hujjatlarning deyarli yo'qligi bu sohada olib borilgan yoki olib borilayotgan tadqiqotlarning sifatiga, xususan, xulosalariga salbiy ta'sir o'tkazib kelmoqda. Misol tariqasida tadqiqotlardagi siyosiy, ijtimoiy jarayonlarni bir yoqlama aks ettirish masalasini olish mumkin. Bu voqealar aksariyat hollarda din nuqtai nazaridan baholanadi. Ulamolar asarlarida yaqin tarixdagi voqealar real qanday bo'lib o'tganligi, faktlari emas, balki uning ideal holati, ya'ni o'zlari yashagan muhit va tabaqalari manfaati nuqtai nazaridan qanday bo'lmoq lozimligi o'ziga xos uslublarda ifoda etiladi. Bunda albatta siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy talablar diniy-axloqiy qadriyatlardan kelib chiqib asoslanadi. Natijada sof dunyoviy hodisa – davlatchilik masalalari mazkur manbalarda ikkinchi darajali maqomga tushib qolgan. Ma'lumki, vazirlik vazifasi qadimdan forslar, yahudiylar va boshqa qavmlarga ma'lum bo'lgan. Muhammad payg'ambar davrida bu vazifa ilk davlat idorasida tatbiq etilmagan. Ammo, Abu Bakrni ba'zi Sosoniylar va Vizantiya imperiyalarining davlat tizimidan xabardor arablar Payg'ambarning vaziri deb ataganliklari ma'lum.

Hokimiyat tepasiga kelgan Abu Bakr huzurida asosiy maslahatchi maqomini egallagan Umar ibn al-Xattob xalifaga qozilik va iqtisodiy masalalarda yordam berar edi. Ammo, Abu Bakr Umarning ba'zi maslahatlariga ko'nmas va bilganidan qolmas edi. Ar-Ridda harakati avj olgan paytda, Arabiston yarim orolidagi ko'plab qabilalar islomda sodiq qolishlarini ammo, zakot to'lashdan voz kechishlarini bildirganlarida Umar bu taklifga rozi bo'ladi, biroq Abu Bakr ularni qat'iy rad etadi. Xolid ibn al-Validni Malik ibn Nuvayroni o'ldirgan holda Abu Bakr Umarning Xolidni bosh qo'mondonlikdan olish haqidagi talabini qondirmagan edi. Bunday vazifalarni Usmon ibn Affon davrida Marvon ibn al-Hakam bajardi. Umaviylar davriga kelib, davlat boshqaruvi tizimida shu davrgacha mavjud bo'lgan maslahatchi vazifasi «vazir» lavozimini kiritish bilan o'zining mantiqiy nihoyasiga yetdi. Markaziy boshqaruv apparatidagi mansablar masalasida ma'lum

siljishlar yuz berdi. Masalan, ilk davrda ba'zi diniy matnlarni yozib oluvchilar sifatida kotiblar zikr etiladilar (Zayd ibn Sobit, Ali ibn Abu Tolib, Usmon ibn Affon). Lekin kitobatga avvalgi davrda katta ehtiyoj yo'q edi. Davlat kengaya borishi bilan kotiblar mehnatiga talab kuchaya bordi. Kotiblar haqidagi ishonarli ma'lumotlar Umar ibn al-Xattob davriga tegishlidir: “uning hukmronligi paytida kotiblarga muayyan maosh tayinlandi. Kotiblar mansabi ham ular vazifasi murakkablashib borganligi sababli ixtisoslasha boradi”.

Roshid xalifalar davri islom tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo'lib, bu davrda diniy va ijtimoiy islohotlar amalga oshirildi, davlat boshqaruvi tizimi mustahkamlandi va islom dunyosi kengaydi. Roshid xalifalar, ayniqsa Umar ibn Xattob va Ali ibn Tolibning yuksak yetakchilik xususiyatlari va islohorlari, islom jamiyatining barqarorligi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi, ularning davrida ijtimoiy adolat, soliq tizimi, fuqorolar huquqlari kabi masalalarda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi.

Bundan keyin kelgan Ummaviylar va Abbosiylar hukmronligi davrida esa, islomning siyosiy va diniy hayoti o'zgarib, yangi davrning talablariga javob beradigan ijtimoiy va siyosiy tizimlar yaratildi. Ummaviylar islomni keng tarqalishiga muvaffaqiyatli qozondi, davlarni mustahkamlashga erishgan bo'lsa, Abbosiylar davrida ilm-fan va madaniyat sohasida katta yutuqlarga erishildi. Biroq, Ummaviylar davrida diniy davlat ishlaridan ajratish va siyosiy manfaatlar bilan birga olib borish, Abbosiylar davrida esa diniy rahbarlikning kuchayishi, ba'zan davlat boshqaruvi bilan qarama-qarshi kelgan holatlar ham yuzaga keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldoxo'jayeva H, Rahimjonov B. Komilov M. “ Dinshunoslik” Toshkent 2001
2. Jabborov Sanjar. “ Jahon dinlari tarixi” Toshkent 2002
3. Xusniddinov Z. “ Islom va mazhablar” Toshkent 2000
4. Jabborov S. “ Dinshunoslik asoslari” Toshkent 1995.

5. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
6. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
7. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.
8. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 984-989.
9. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
10. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
11. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
12. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
13. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
14. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL

CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF
ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current
Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.

15. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK
MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston
taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. –
№. 1. – C. 20-24.